

Частина 3. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Лозинський Олег. Соціально-психологічні умови подолання явищ політичної корупції

Узагальнено основні результати аналізу стосовно умов подолання політичної корупції серед громадян. Проведений аналіз змушує нас зважати на висновки чільних експертів (E. Dimant, R. Trueх та ін.), що працюють з цією проблемою: «Не дивлячись на велику кількість досліджень про причини корупції, ми знаємо напрочуд мало про закономірності подолання корупції через процеси економічного розвитку і модернізації», з огляду на це, на жаль, комплексного плану по боротьбі з корупцією до цього часу знайти не вдається.

Політична корупція є стратегією дій політичних та посадових осіб різних рівнів, що скерована на концентрацію влади, отримання протиправного особистого та корпоративного зиску від ухвалення владних та адміністративних рішень.

Проведені нами емпіричні дослідження дали змогу виявити характеристики психологічних умов подолання політичної корупції серед громадян. Для подолання політичної корупції як складного, багаторівневого деструктивного соціально-психологічного явища (зменшення рівня її розповсюдження) необхідний комплекс різнопланових умов (індивідуально-психологічних, соціально-культурних, економічних, правових, політичних). Зусилля лише в одному з необхідних напрямів не завжди здатні забезпечити позитивних, незворотних антикорупційних змін в суспільстві.

Рівень зменшення поширеності політичної корупції залежить від *свідомих зусиль* громадян і представників влади діяти всупереч поширеним у суспільстві корупційно-деструктивним неписаним «правилам», що притаманні для корпоративної та політичної культури, сформованої історично.

Рис. 1. Умови подолання політичної корупції

У категоріях структурного психоаналізу Ж.Лакана у формуванні інтолерантного ставлення до політичної корупції відіграє інстанція «Великого Іншого». На індивідуально-психологічному рівні інстанція «Великого Іншого» є аналогом фрейдівського Супер-его, що проявляється у формі свідомого самоконтролю особистістю власних реакцій та поведінки у

відповідь на корупційні стимули (бажання, пропозиції або вимоги). Особистість може самостійно чинити свідомий спротив корупційним стимулам (власним намірам або вимогам соціального довкілля).

При несформованості в структурі психіки громадян інстанції свідомого самоконтролю подолання політичної корупції можливе лише засобами *зовнішнього соціального контролю*. На соціально-інституційному рівні має мати місце соціальний аналог «Великого Іншого» – антикорупційні інститути (агенти), які у разі поширення політичної корупції чинитимуть адекватний спротив вказаним деструктивним соціальним практикам, руйнуватимуть приховані корупційні домовленості.

Роль антикорупційних агентів можуть відігравати:

- носії антикорупційної політичної культури: аутсайдери, реформатори, представники громадянського суспільства, міжнародні суб'єкти (кредитори, інвестори);
- антикорупційні державні органи;
- потенційна наявність джерел соціального конфлікту (опозиційні партії, акції масової непокори громадян);
- антикорупційні правила гри (антикорупційне законодавство, антикорупційна корпоративна та політична культура).

Виділений комплекс психологічних (притаманних окремому індивіду та соціуму) та соціальних умов може сприяти формуванню стійкого інтолерантного ставлення до політичної корупції серед громадян.

На основі аналізу соціальних рівнів, засобів та структури корупційної діяльності нами ідентифіковано комплекс умов мінімізації політичної корупції (див. рис. 1).

Згідно розробленої нами моделі прийняття рішення у контексті корумпованих альтернатив, структурними компонентами соціальної поведінки індивіда є: 1. Політична культура суспільства; 2. Індивідуально-психологічні характеристики особистості (а також їх комплекси); 3. Ситуативні чинники.

1. *Політична та корпоративна культура* (носіями є представники певної спільноти) як система поглядів, що домінує в масовій свідомості й впливає на ухвалення індивідом рішень. Політична культура охоплює: міру толерантності громадян до корупції, оцінку стану корупції в суспільстві та

можливостей її приборкання, побутова та службова корупціогенність, демократичність-авторитарність корпоративної культури. Політична та корпоративна культура може бути, зокрема, корупціогенного типу.

2. *Індивідуально-психологічні характеристики особистості*, до яких віднесено: а) когнітивні можливості особи (міра завбачливості, консерватизм-радикалізм, способи ухвалення рішень); б) елементи Я-концепції (патерналістські очікування, мотиваційна спрямованість, самототалітаризм, сприйняття аморальності в діловій сфері, макіавеллізм, соціальний скептицизм-оптимізм, морально-етична відповідальність, самоповага, самовпевненість); в) поведінкові особливості особистості (соціальна активність).

3. *До ситуативних чинників* віднесено реальні обставини, в які потрапляє особа, контактуючи з службовцями та посадовцями різноманітних установ, державних закладів (під час навчання та роботи, кар'єрного розвитку, вирішення проблем матеріального забезпечення, у громадській діяльності, здійсненні комерційної діяльності і т.п.).

Поєднання впливу *політичної та корпоративної культури, індивідуально-психологічних характеристик особистості, ситуативних чинників* створює підґрунтя (корупціогенне або антикорупційне) для ухваленого особою рішення та її вчинку: людина протидіє корупції, сприяє корупції, або перебуває в бездіяльному стані. Індивід у корумпованому контексті, розмірковуючи сприяти корупції, чи протидіяти корупції, приймає рішення з огляду на наявну *політичну і корпоративну культуру* (як здебільшого чинять інші), власні *індивідуально-психологічні характеристики* та можливості, а також *наявну ситуацію*, в якій він перебуває (створену стихійно, або цілеспрямовано).

Кожний з вказаних компонентів справляє певний вплив на кінцевий результат соціальної поведінки людей. Наприклад, людина проживає в суспільстві, де більшість громадян засуджують корупцію, крім того вона особисто не схвалює корупцію, однак обставини, в які вона потрапила змушують її піддатися корупційному тиску і вчинити злочин. Це може статися, наприклад, через необхідність рятувати своє життя, або життя рідної людини, коли єдиним шляхом є корупційний злочин.

Корекція індивідуально-психологічних характеристик особистості. Для подолання політично корупції на психологічному рівні необхідно проаналізувати значення структурних компонентів особистості, таких як: а) когнітивні можливості особи (міра завбачливості, способи ухвалення рішень); б) елементи Я-концепції (патерналістські очікування, мотиваційна спрямованість, самототалітаризм, сприйняття аморальності в діловій сфері, макіавеллізм, соціальний скептицизм-оптимізм, морально-етична відповідальність, самоповага, самовпевненість); в) поведінкові особливості особистості (соціальна активність, консерватизм–радикалізм).

На основі проведеного емпіричного дослідження нами встановлено комплекс взаємопов'язаних психологічних передумов, що здатні вплинути на зменшення корупціогенності у суспільстві.

Когнітивні можливості: збільшення рівня завбачливості (компетентності); вдосконалення способів ухвалення рішень.

Характеристики Я-концепції: зменшення патерналізму; зменшення самототалітаризму; переоцінка мотиваційної спрямованості; зменшення сприйняття аморальності в діловій сфері; зміцнення морально-етичної відповідальності; подолання соціо-психологічної відстороненості особистості.

Поведінкові характеристики особистості: збільшення рівня соціального радикалізму та соціальної активності.

Вказані психологічні передумови на мікрорівні сприяють подоланню політичної корупції. Проаналізуємо психологічні чинники, що впливають на антикорупційну модель поведінки особистості.

Подолання політичної корупції на рівні зміни соціально-психологічного клімату та групової взаємодії. Інформацію про соціально-культурні умови подолання політичної корупції нами отримано за допомогою *методу експертних оцінок*, в рамках якого проаналізовано висновки 30-ти експертів.

З огляду на проаналізовані результати емпіричного дослідження, а також на висновки та рекомендації експертів нижче представлено психологічні умови подолання політичної корупції (див. табл.1, табл.2, табл.3).

Таблиця 1. Індивідуально-психологічні умови подолання політичної корупції (за результатами анкетування)

КОРЕКЦІЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТОСТІ	
Цілі корекції	Негативні наслідки
Когнітивні можливості особи	
<p>Збільшення рівня завбачливості. Покращення аналітичних та прогностичних здібностей. Вдосконалення можливостей та навиків отримання достовірної інформації. Вдосконалення способів ухвалення рішень.</p>	<p>Незадовільні когнітивні та прогностичні характеристики особистості породжують помилкові рішення, а також корупціогенні установки – низьку самооцінку і самовпевненість, низьку морально-етичну безвідповідальність, високий патерналізм, самототалітаризм, аморальність в діловій сфері, а на соціальному рівні породжують авторитаризм корпоративної культури.</p>
Елементи Я-концепції	
<p>Зменшення патерналізму. Збільшення психологічної налаштованості особистості самотужки (без очікування втручання «згори») вирішувати проблеми власного життя та громади. Підтримка ініціативи та автономності дій особистості.</p>	<p>Пасивність, марні сподівання на вирішення проблем керівництвом (владою), необґрунтовані ілюзії щодо компетентності та бажання керівників змінювати ситуацію</p>
<p>Зменшення самототалітаризму. Розвиток спроможності особистості не підпорядковувати себе стороннім авторитетам, а діяти на власний розсуд. Збільшення готовності особистості йти на ризик у відповідь на корупційні зловживання владних суб'єктів, публічно виявляти власну позицію, проявляти волю у відстоюванні моральних цінностей, ставати на захист людей, які зазнають утисків.</p>	<p>Схильність делегувати іншим (керівникам, владі) право одноосібно ухвалювати рішення. Присутність на підсвідомому рівні «цензора», який блокує впевненість людини, не дає їй вільно висловлюватися та діяти. Втрата волі та сміливості впливати на якість влади, змушувати владних суб'єктів рахуватися з законом, з інтересами громадян.</p>
<p>Раціоналізація мотиваційної спрямованості. Позбуття установки триматися за роботу з стабільною зарплатою. Розвиток прагнення мати високооплачувану роботу, яка вимагає щоденної концентрації розумових сил.</p>	<p>Бажання мати працю з стабільною зарплатою, що створює сприятливі умови для розвитку корумпованої бюрократії.</p>
<p>Зменшення толерантності до аморальності в діловій сфері. Зміна посттоталітарних ціннісних установок. Розвиток готовності чинити спротив наявній владі чи формальному керівництву, якщо вони корумповані. Свідома відмова підтримувати корумповане керівництво в обмін та меркантильні інтереси (кар'єрне зростання чи розвиток бізнесу).</p>	<p>Примус співпрацювати із легально діючими корумпованими посадовцями (злочинцями). Звикання до толерування аморальних вчинків, підтримування аморальних впливових осіб. Втягування особи в аморальні оборудки в якості пособників.</p>
<p>Укріплення морально-етичної</p>	<p>Морально-етичну відповідальність</p>

<p>відповідальності. Морально-етичну відповідальність українських респондентів укріплює вищий рівень освіти, індивідуальні теїстичні уявлення, демократична корпоративна культура.</p>	<p>українських респондентів руйнує побутова та службова корупція, авторитарна корпоративна культура, самототалітаризм, макіавеллізм, висока завбачливість.</p>
<p>Подолання соціо-психологічної відстороненості особистості. Подолання особистістю звички оцінювати себе (формувані самоповаги та самовпевненості) винятково з огляду на рівень своїх доходів та посідання управлінських посад. Психологічна прив'язка самоповаги та самовпевненості особи до якостей корпоративної та політичної культури, з метою демократизувати їх.</p>	<p>Намагання особи психологічно відсторонити себе від корумпованих соціальних реалій. Дозвіл відтворювати «патрон-клієнтницьку» («садо-мазохістську») модель соціальних стосунків. Особа займає конформістську, угодовську позицію стосовно суб'єктів управління (керівників, політиків, влади), проявляє самототалітаризм, не висловлює і публічно не відстоює власні інтереси, проявляє більшу психологічну готовність сприяти керівникам у їх посадових зловживаннях, чим їх розбещує, створюючи простір для корупції.</p>

Таблиця 2. Соціально-психологічні умови подолання політичної корупції (за результатами анкетування)

Умови	Засіб реалізації
КОРЕКЦІЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ	
Загострення інтолерантності, емоційного дискомфорту в особи щодо з хабарництва (переживання сорому, роздратування, приниження).	Публічність процедур ухвалення рішень.
Збільшення корпоративних свобод працівників: можливість приймати рішення в межах посадових прав та обов'язків	Конкретизація службових прав та обов'язків керівників та персоналу в посадових інструкціях.
Зниження рівня корпоративного бюрократизму: діалогічний стиль службового спілкування, долання субординаційних комунікативних бар'єрів.	Періодичні курси підвищення кваліфікації управлінського персоналу.
Усунення фаворитизму та непотизму.	Публічність процедур прийому на роботу, атестації.
Формування у підлеглих психологічної готовності чинити опір щодо вимог керівництва допомагати в корупційних зловживаннях.	Публічність процедур прийому на роботу. Запровадження арбітражу в установах (профспілки, арбітражні комісії).
Підвищення культурного рівня керівників.	Підвищення рівня освіти та культури керівників.
Обмеження жадібності керівників, їх амбіцій, бажання принижувати.	Підвищення рівня освіти та культури керівників. Запровадження арбітражу в установах (профспілки, арбітражні комісії).
Більш раціональні та прогнозовані правила перебування особи на керівних посадах.	Публічність процедур прийому на роботу та атестації.
Збільшення офіційної зарплати	Введення системи оцінки ефективності роботи управлінців та

	системи бонусів за високі результати діяльності.
Усунення аморального прикладу найвищих державних посадовців	Невідворотність відповідальності управлінців за корупційні дії.
КОРЕКЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ	
Руйнування «патрон-клієнтистського» типу політичної культури.	Публічність конкурсного відбору політиків та посадовців.
Усвідомлення громадянами звички проживати в корумпованих умовах і свідомі зусилля подолати цю звичку.	Просвіта в ЗМІ.
Зменшення «клієнтистської» установки громадян, що відмежовує їх від «носіїв влади» (що схильних до корупції і владних зловживань). Заміна реакцій утечі та уникнення відповідальності на реакції контролю та готовністю брати відповідальність.	Корекція деструктивних установок особистості, розвиток її відповідальності. Економічна та правова захищеність прав людини. Некорумповані профспілки, суди.
Зміна сприйняття соціального часу. Зменшення в уяві громадян часових рамок, необхідних для зниження владними органами рівня політичної корупції. Збільшення рівня нетерпимості щодо зволікань влади у впровадженні антикорупційних реформ.	Зменшення до 3-х років виборів до ВР. Публічна атестація управлінських кадрів кожних 1-2 роки. Наявність програми та звіт про її виконання.
Активізація зусиль особистості у консолідації громадянського суспільства та збільшенні економічних можливостей для протидії корупційним зловживанням владних суб'єктів	Індивідуальна ініціативна суспільна активність особистості.
Збільшення в суспільстві поваги до законів	Контроль за діяльністю посадових та політичних осіб з боку антикорупційних органів. Збільшенню антикорупційних можливостей громадськості.

Таблиця 3. Умови подолання політичної корупції (за результатами експертного дослідження)

РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ	
Самообмеження особистістю гедоністичних та егоїстичних установок	Арістотель
Наявність в суспільстві реформаторів, які дотримуються законності, свідомо йдуть на конфлікт з носіями корупційної «моралі»	Марк Філп
АНТИБЮРОКРАТИЧНІ ЗАХОДИ	
Викриття змови між владою й опозицією	Л. Коларська-Бобінська
Періодична заміна політиків та посадовців (вибори, атестація, ротація, під тиском актів громадянської непокори)	Г. Госсен, В. Парето, С. Паркінсон, Дж. Джекобс
Збільшення рівня відкритості та забезпечення прозорості дій посадовців, аудит та контроль їх рішень	Марк Філп, В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Унеможливлення конфлікту інтересів у процесі ухвалення рішення	Дж. Джекобс
Зобов'язання декларувати доходи та витрати	В. Матчук
Поліпшення ефективності діяльності установ	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
КАДРОВИЙ ВІДБІР	
Конкурсний прийом на посади з числа двох і більше претендентів	С. Паркінсон
Рекрутування на посади нових некорумпованих фахівців	В. Мілер, О. Гределанд,

	Т. Кошечкіна
Заборона керівникам після ротації приймати на керівні посади своїх колишніх заступників	С. Паркінсон
Підбір посадовців за критерієм рівня внутрішньої відповідальності	Марк Філп
Психодіагностичне виявлення на етапі відбору в правоохоронні органи осіб, схильних до корупційного делікту	М.Данчук
ДЕРЕГУЛЯЦІЯ	
Роздержавлення або ж надання державними установами платних послуг	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Усунення монополії дерорганів у наданні послуг, збільшення для громадян кількості варіантів	Марк Філп
АНТИКОРУПЦІЙНІ ОРГАНИ	
Збільшення кількості інспектуючи інстанцій	Дж. Джекобс
Подолання корупції в судах та під час підрахунку результатів виборів	Дж. Джекобс
Запровадження більш суворого контролю за посадовцями	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Захист виказувачів – співробітників та клієнтів корумпованих установ	Дж. Джекобс, Марк Філп
Можливість процедури оскарження для клієнтів посадових рішень (жертв зловживань)	Марк Філп
ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ	
Опозиційні партії, реальні профспілкові та громадські організації для виявлення політичної корупції	Л. Коларська-Бобінська
Сприяння посиленню можливостей громадян	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Подолання корупції під час підрахунку результатів виборів	Дж. Джекобс
Збільшення ролі громадянського суспільства в процесі ухвалення рішень	Марк Філп
Делегування державою контрольних повноважень за діями бюрократії та політиків університетам, ЗМІ, громадським організаціям	Марк Філп
ЗАСТОСУВАННЯ НЕГАТИВНИЙ САНКЦІЙ	
Підвищення суворості покарання посадовців та хабародавців за корупційні дії	Марк Філп
ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ СТИМУЛІВ	
Високі зарплати державним службовцям і посадовцям шляхом скорочення їх чисельності	Л. Коларська-Бобінська, С. Роуз-Екерман
Матеріальне заохочення законслухняних посадовців, введення для чиновників системи бонусів та пільг	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна, С. Роуз-Екерман
Підвищення рівня кваліфікації та освіта чиновників	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна, Марк Філп
Покращення умов праці чиновників	С. Роуз-Екерман
Збільшення рівня мотивації та внутрішньої відповідальності посадовців	Марк Філп
ВПЛИВ НА МАСОВУ СВІДОМІСТЬ	
Роль ЗМІ у публічному висвітленні фактів корупції	Дж. Джекобс
Позбавлення легітимності в суспільній (масовій) свідомості корупційних вартостей і «патрон-клієнтистських» зв'язків	М. Вебер, Е. Дюркгейм
Позбавлення співчуття громадян до хабарництва	Л. Коларська-Бобінська

посадовців шляхом високих зарплат чиновникам	
Долати корупційні стереотипи інституційної культури та посадового статусу чиновників	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Запобігання ідентифікації громадянами з образом «жертви» корупційної влади	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
Підкріплення віри громадян в можливість подолання корупції завдяки покаранні упійманих корупціонерів	В. Мілер, О. Гределанд, Т. Кошечкіна
ПОЛІТИЧНІ РЕФОРМИ	
Державне забезпечення базових громадянських прав та свобод	Дж. Роуз
Поетапність у здійсненні антикорупційних реформ	С. Роуз-Екерман
Антикорупційні реформи щодо верхніх ешелонів влади та великого бізнесу	
Реформування виборчого законодавства: а) зниження прохідного бар'єру; б) зменшення застосування адміністративного ресурсу; в) жорсткий контроль передвиборчих фондів партій	
Незалежна і некорумпована прокуратура та судова система	
Спеціалізовані антикорупційні органи	
Забезпечення для громадськості можливостей контролювати владу	
ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ	
Запровадження ринкової економіки (вільна конкуренція, усунення монополій)	В. Петті, Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо
Дерегуляція	С. Роуз-Екерман
Підтримка розвитку приватного сектора	
Втримання на нульовому (або на мінімальному) рівні відсоткової ставки у сфері кредитування	Арістотель
Справедливий розподіл прибутків у суспільстві	
Урядова політика, скерована на зменшення соціальної несправедливості у розподілі економічних прибутків	Дж. Роуз
Усунення несправедливої економічної та податкової політики уряду	Г. Беккер
Скорочення обсягу «тіньової економіки»	
Виведення з «тіні» тіньовиків-господарників (полегшити штрафні санкції за несуттєві правопорушення; усунути дискримінацію малого та середнього підприємництва; підвищити державний захист прав власності підприємців; спростити процедуру реєстрації та податкової звітності підприємців; встановити податкові та митні процедури; скоротити кількість перевірок та контролюючих інстанцій)	З. де Сото, З.С. Варналій, В.Г. Ткаченко
Прориви в науці та технологіях для збільшення ефективності економіки, збільшення ресурсів, зменшення витрат	О. Конт

Висновки. Психологічними умовами зменшення політичної корупції є корекція індивідуально-психологічних характеристик особистості, корекція корпоративної та політичної культури.

Для подолання політичної корупції необхідна корекція індивідуально-психологічних характеристик громадян:

- *когнітивний компонент особистості*: збільшення рівня завбачливості, компетентності; вдосконалення способів ухвалення рішень;

- *характерологічний компонент особистості*: укріплення соціальної зрілості особистості; зменшення патерналізму та самототалітаризму; раціоналізація мотиваційної спрямованості; зменшення толерантності до аморальності в діловій сфері, укріплення морально-етичної відповідальності;
- *поведінковий компонент особистості*: соціальний радикалізм (в контексті дотримання моральних норм); соціальна активність; налагодження діалогічності у стосунках “по-вертикалі”, усунення бюрократичних комунікативних бар’єрів.

Для подолання політичної корупції необхідна корекція корпоративної та політичної культури: самообмеження особистістю гедоністичних та егоїстичних установок; підвищення культурного та освітнього рівня, психологічної зрілості політичних та посадових осіб; підвищення в суспільстві поваги до законів; заміна “патрон-клієнтської” моделі відносин людей в суспільстві (та виробничих стосунках) на демократичні моделі взаємодії; зменшення бюрократизму в роботі установ; захист трудових прав підлеглих для зменшення втягування їх в оборудки корумпованого керівництва; підвищення соціальних стандартів та рівня оплати праці.

Подолання політичної корупції неможливе без здійснення мікросоціальних та макросоціальних перетворень:

- наявність реформаторів;
- антибюрократичні заходи, якісний кадровий відбір управлінців, дерегуляція;
- антикорупційні органи, громадський контроль за діями влади;
- застосування негативних санкцій щодо корупціонерів, застосування позитивних стимулів для законослухняних політиків та посадовців; позитивні прецеденти у подоланні політичної корупції;
- пропаганда у ЗМІ антикорупційних успіхів для формування громадської думки; вплив на масову свідомість; позбавлення легітимності в суспільній свідомості корупційних вартостей і «патрон-клієнтських» зв’язків;
- політичні реформи та реформи державного управління;
- економічні реформи, що скерована на збільшення ефективності та конкурентоздатності економіки

(деолігархізація, захист ринкової економіки та вільної конкуренції, усунення монополій).

При неможливості подолання політичної корупції мирними стратегіями (згідно з Т. Аквінським) суспільство може і має бути готовим вдаватись до силових стратегій – мирних акцій протесту, а у випадку необхідності – актів масової громадянської непокори, бунтів, заколотів з метою усунення корумпованої політичної кліки.

Оптимізм щодо можливості подолання політичної корупції в суспільстві опирається на позитивні приклади низки цивілізованих держав, в яких завдяки здійсненню політичним та економічним реформам (що тривали впродовж десятиріч або й сторіч), економічному та технологічному розвитку, підвищенню рівня освіти та культури, зростанню соціальних стандартів витворено мерітократичні політичні устрої, що суттєво зменшили поширення політичної корупції.

Джерела:

1. Політична корупція перехідної доби / Пер. з англ. Т. Гарастович, С. Гарастович. / За ред. С. Коткіна, А. Шайо. – К.: «К.І.С.», 2004. – 440 с.
2. Порта Д. Брудні оборудки: учасники, ресурси та механізми політичної корупції / Д. Порта, А. Ванучі [пер. з англ. С.Кокізюка]. – К.: «К.І.С.», 2006. – 302 с.
3. Роуз-Екерман С. Корупція та урядування. Причини, наслідки та зміни / С. Роуз-Екерман [пер. з англ. С. Кокізюка, Р. Ткачука]. – К.: «К.І.С.», 2004. – 296 с.
4. Шайн Э.Х. Организационная культура и лидерство / Э.Х. Шайн [под ред. В.А. Спивака], [пер. с англ.]. – СПб: Питер, 2002. – 336 с.
5. Ali A. Determinants of economic corruption: A cross-country comparison. Cato Journal, Volume 22, pp. 449-463. [Електронний ресурс] / [A. Ali, S. Hodan]. – Режим доступу: http://faculty.nps.edu/relooney/cato_03_23.pdf
6. Chugh D. Psychology of Corruption. July 25, 2012 [Електронний ресурс] / [Divyanshi Chugh]. – Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2117247
7. Dimant E. The Nature of Corruption: An Interdisciplinary Perspective. Discussion Paper No. 2013-59. November 07, 2013 [Електронний ресурс] / [Eugen Dimant]. – Режим доступу: <http://www.economics-ejournal.org/economics/discussionpapers/2013-59/file>
8. Hyslop J. Political Corruption: Before and After Apartheid Journal of Southern African Studies. Volume 31, Issue 4, 2005. Published online: 06 Aug 2006. – Pages 773-789 [Електронний ресурс] / [Jonathan Hyslop]. – Режим доступу: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03057070500370555>
9. Kirchner L. The Psychology of Bribery and Corruption. Oct 23, 2014. [Електронний ресурс] / [Lauren Kirchner]. – Режим доступу: <http://www.psmag.com/politics-and-law/psychology-bribery-corruption-fbi-confidential-information-cops-crime-92955>
10. Pamula A. The Social Psychology of Corruption. August 28, 2015 [Електронний ресурс] / [Anusha Pamula]. – Режим доступу: <http://globalanticorruptionblog.com/2015/08/28/the-social-psychology-of-corruption-lack-thereof/>
11. Pillay K. The psychology of corruption. 25 Jun 2013, 9:08 [Електронний ресурс] / [Kavisha Pillay]. – Режим доступу: <http://www.corruptionwatch.org.za/the-psychology-of-corruption/>

12. Rose-Ackerman S. Corruption: a study in political economy / S. Rose-Ackerman. N.Y.: Academic Press, 1978. – 8-10 p.
13. Rothstein B. Political Corruption and Social Trust. An Experimental Approach. [Електронний ресурс] / [Во Rothstein, Daniel Еек]. – Режим доступу: <http://rss.sagepub.com/content/21/1/81.short>

Стаття надійшла 21 травня 2016 р.